

SAHNA NUTQI MAHORATINI OSHIRISHDA AN'ANAVIY TEATR DRAMATURGIYASIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Durdona Mirsoliyeva

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining Farg'ona mintaqaviy filiali

Annotatsiya: Ushbu maqola sahna nutqi mahoratini oshirishda an'anaviy teatr dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, an'anaviy teatrlarning nutqiy va emotsional ifodalanishning estetik jihatlari hamda aktyorlarning ichki dunyosini ochishga qaratilgan uslublari sahna nutqining mukammallashishiga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: sahna nutqi, mahorat, an'anaviy teatr, dramaturgiya, aktyor, ritmik tuzilma, melodik tuzilma, simvolizm, xarakter psixologiyasi, harakat va nutq uyg'unligi, teatr san'ati, sharq teatri, g'arb teatri

SPECIFIC FEATURES OF USING TRADITIONAL THEATRE DRAMATURGY IN IMPROVING STAGE SPEECH SKILLS

Durdona Mirsoliyeva

Fergana regional branch of Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Abstract: This article analyzes the specific features of traditional theater dramaturgy in improving stage speech skills. It also highlights how the aesthetic aspects of speech and emotional expression of traditional theaters and the methods aimed at revealing the inner world of actors affect the improvement of stage speech.

Keywords: stage speech, skill, traditional theater, dramaturgy, actor, rhythmic structure, melodic structure, symbolism, character psychology, harmony of movement and speech, theater art, eastern theater, western theater

Sahna nutqi mahoratini oshirishda an'anaviy teatr dramaturgiyasidan foydalanish, teatr san'ati va aktyor ijrosini yangi darajaga ko'tarish uchun muhim vosita hisoblanadi. An'anaviy teatr shakllari, o'zining o'ziga xos metod va estetik uslublari bilan, sahna nutqini rivojlantirishda noyob imkoniyatlar yaratadi. Bunday dramaturgiyalar o'z ichiga tilda ifodalashning nozik tomonlarini, harakat va nutqning uyg'unligini, shuningdek, xarakterlarning psixologik chuqurligini qo'shadi. An'anaviy teatrdan sahna nutqi faqat so'zlar orqali amalga oshirilmaydi. Teatrning ko'plab shakllarida, masalan, hindning "Kathakali" yoki yaponning "Kabuki" teatrlarida nutq va harakat bir-birini to'ldiradi. Har bir harakat yoki ifoda ma'lum bir ma'noni yoki

ruhiy holatni ko'rsatishga xizmat qiladi. Aktyorlar, nutqni faqat talaffuz qilibgina qolmay, balki uning emosional va ma'noviy qatlamlarini harakatlari bilan ochib beradi. Bunday uyg'unlik sahna nutqini aniq va ta'sirli qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, an'anaviy teatrlar ko'pincha ritmik va melodik tuzilmalarga ega bo'lib, bu aktyorning nutqini nafaqat aniq, balki musiqiy va estetik jihatdan ham boyitadi. Nutqning ritmi va ohanglari obrazning ichki holatini yoritishda katta rol o'ynaydi. Bu esa sahna nutqini faqat so'zlar orqali emas, balki tovush va ritm orqali ham ifodalash imkonini beradi. Sahna nutqi mahoratini egallashda bir-biri bilan uzviy aloqador, lekin bir-biriga o'xshamagan, ayni chog'da, bir-birini to'ldiruvchi nutq texnikasi komponentlarini mukammal bilib olish, unga doimo amal qilish lozim bo'ladi. Bular: 1) artikulyatsiya; 2) diksiya; 3) nafas; 4) ovoz; 5) orfoepiya. Jonli so'z san'atini, aniqrog'i, oddiy so'zni yuksak badilyat, nafis san'at darajasiga ko'taruvchi vositalar ovoz, nafas, talaffuz manbalari bo'lgan og'iz bo'shlig'i, lablar, tishlar, til, burun yo laklari, qaytargichlar (rezonatorlar), tomoq, ovoz paychalari, o'pka havo bo'shliqlari, diafragma pardasi kabi qator tana a'zolaridan iborat. Haqiqiy sahna nutqi san'atini namoyon etuvchi ijrochining har bir a'zosi. xususan, nutq organlari ongli ravishda uning o'ziga bo'ysunadi va zarur bo'lganda, kerakli ton va zaruriy notaga sozlanadi. Bunday mukammallikka erishish uchun esa insoniyat o'zining tarixiy taraqqiyoti va xususan, san'at-ning tadrijiy rivoji jarayonida ishlab chiqilgan, amalda sinovlardan o'tgan va butun dunyo miqyosida tan olingan jismoniy psixologik mashqlar tizimi mavjudki, ular san'at tilida, yugorida aytib o't-ganimiz «nutq texnikasi» deb yuritiladi.¹

Bundan tashqari, an'anaviy dramaturgiyada xarakterlarning psixologik tahlili muhim o'rin tutadi. Aktyorlar o'z obrazlarining ichki kurashlarini, maqsadlarini va motivatsiyalarini chuqur anglashlari kerak. Bu esa sahna nutqini nafaqat tashqi, balki ichki jihatdan ham aniq va to'g'ri ifodalashni talab qiladi. Xarakterlarning psixologik qatlamlarini ochish, aktyorning nutqiga yangi ma'no qatlamlarini kiritishga yordam beradi. Simvolizm ham an'anaviy teatrlarning ajralmas qismidir. Ko'p hollarda, teatrdan so'zlar va harakatlar faqat o'z mazmunini ifodalash bilan cheklanmaydi, balki tomoshabinga yashirin ma'no va simvolik ma'nolarni etkazishga ham xizmat qiladi. Aktyorlar, nutqni faqat so'zlar bilan talaffuz qilib, uning ichki va simvolik qatlamlarini ham ko'rsatishlari kerak. Bu jarayon sahna nutqi mahoratini oshirishda katta ahamiyatga ega. An'anaviy teatr dramaturgiyasidan foydalanish sahna nutqini nafaqat texnik jihatdan, balki badiiy va psixologik jihatdan ham boyitadi. Bu uslub va metodlar orqali aktyor nafaqat nutqini rivojlantiradi, balki uning ichki dunyosini, xarakterning chuqur qatlamlarini, va sahnadagi badiiy ifodalanishni mukammallashtiradi.

So'z san'ati ijrochisi to'qnash keladigan yozma asarlar, garchi yetuk asar bolsa ham, sahna asari tarzida hali ular bir material boladi, xolos. Shuning uchun ijrochi har

¹ A. Nosirova. Sahna nutqi. Toshkent-2013. 28-bet

bir adabiy materialni chuqur organishi, u hagda har tomonlama mulohaza yuritishi, o'sha asar tarkibida yashirinib yotgan ma'noni ocha bilishi kerak. Ana shu biror jumlaning gapirayotganda, ijrochi ko'ngildan o'tkazayotgan asl ruhiy holati, niyati, aytmoqchi bo'lgan, lekin boshga so'zlar orqali ifoda etgan istagiga tub ma'no (podtekst) deyiladi. Tub ma'no, zikr etilganidek, jonli so'z, drama san'atini jonlantiruvchi, unga harakat va hayotiylik bag'ishlovchi uch asos (ko'rish, harakat va tub ma'no)ning biridir. Shuning uchun ham so'z san'ati tabiatini tushunishga qodir bo'lgan har bir san'atkor va mutafakkir bu omillarga alohida e'tibor bilan qarab keladi. Jumladan, «tub ma'no, - deydi K.S.Stanislavskiy, - bu har doim matnni asoslab va jonlantirib boruvchi, ko'zga ochiq tashlanmaydigan, ruhan seziladigan, ammo matn oldida uzluksiz oqimni tashkil etadigan «inson ruhining hayoti»dir.. Keyinchalik esa: «Teatrda men tub ma'no uchungina boraman, matnni uyda o'qib olishim ham mumkin», - deydi.²

«Sahnada harakat qilmoq kerak, - deydi K.S.Stanislavskiy. - Drama san'ati, aktyorlik san'ati harakatga, aktivlikka asoslangan... Sahnada ham jismoniy, ham ruhiy harakat qilmoq kerak» Harakatsiz - chinakam ichki kechinmaga asoslangan san'at ham yo'q. Turli xatoliklardan saqlab qoluvchi eng ishonarli najot ham ana shu harakatdir. Harakatning o'zi nima? Bu avval matn zamiriga joylashgan ruhiy boylik, ya'ni muayyan vazifalarni bajarishga undovchi omillardir. Ijrochi biror so'zni talaffuz etar ekan, u nimanidir istaydi, nima maqsaddadir gapiradi, biror ruhiy ehtiyoj uni ana shu so'zni aytishga majbur qiladi. Agar ijrochi hech qanday ehtiyojsiz val-dirayversa, o'sha aytiladigan so'zlar unda qaytadan «tug'ilmasa», demak u harakat qilmayapti, chinakam ichki kechinmada yasha-mayapti. Bu esa chinakam san'atga yot narsadir. Har qanday matnda ham biror jumla gapirilar ekan, ijrochi o'ziga «Men nega shu jumlaning gapirayapman?», «Bu jumla bilan nima demoqchiman?», «Shu jumlaning aytishda bajarishim lozim bo'lgan harakatim nimadan iborat?» deb savollar qo'yishi va ularga ijobiy javoblar topilgandan keyingina o'sha so'zlarni aytishi, ya'ni o'sha harakatni bajarishi kerak. Agar ijobiy javob topilmasa, harakat aniqlanmasa yoki o'sha jumla matn uchun ortiqcha bo'lsa, uni olib tashlash kerak. Ijro etish uchun olib qolingani har bir so'z va gap aniq harakatga tayanishi shart.³

Sahna nutqining teatr san'atidagi tutgan o'rni beqiyosdir. Shu bois fanni egallash zarurati talabalar uchun g'oyatda muhim sanaladi. Maqsad so'z san'ati bilan shug'ullanuvchi ijodkorlarning sahnaviy nutqi bebaho, ziynatli nutq bo'lsin". Agar nutq organining biror qismida kamchilik mavjud bo'lsa, yoki biror qismi yomon ishlasa meyorda so'zlashuvga to'sqinlik qiladi. K.S.Stanislavskiy aytganidek, "Yaxshi ijrochida, aktyorda har bir unli va undosh aniq eshtilish kerak. Ana shundagina u sozning nima ekanligini tushunadi va u so'zni seva biladi. Agar shunga odatlansa,

² Станиславский К. С. Собрание сочинений. Т.3. - М., 1984. - С. 81.

³ K.S.Stanislavskiy. Aktyorning o'z ustida ishlashi. - T., Badily adabiyot nash-riyoti. 1965. - 53-54-b.

ma'nosiz vaysamaydi". Ovoz kushini tashkil etish hamda nutqni tinglovchiga yetkazishda nafas vosita vazifasini bajaradi.

Shu bois nafas olishni to'g'ri yo'lga qoyish va chiniqtirish, ovozni jarangdor bo'lishiga va jummalarni mantiqan yaxlit, o'zaro uzviy bog'liq holda talaffuz etishda muhim rol o'ynaydi. Sahnaviy nutq keng fikr, chuqur mulohaza, o'z millatimiz tarixiy ildizlarini aniq bilish, ularga mehr bilan yondashgan ziyolilardagina yaxshi tarbiyalanadi, jaranglaydi, parvoz etadi. Bu muammolarni esa oilaviy muhit ziyosi - maktab o'qituvchilari, ayniqsa, ijtimoiy fanlar ustozlari o'zlarining tilga, nutqqa e'tibori yoshlarga andoza bo'lishi, oliy o'quv yurtida esa boy tariximiz, adabiyotimiz, ayniqsa, she'riyatimizga murojaat etish ularni lug'at orqali bo'lsa-da, qiynalmasdan tushunish, ijro eta olish malakasiga erishish zarur.

Hozirda esa uning rang-barang zamonaviy texnika vositalari orqali muloqatda bo'lish shakllari ham ommalashib bormoqda. Garchi shunday bo'lsada, nutq kabi ijtimoiy til birliklariga munosabat hamma davrlarda bir xil bo'lgan. Ajdodlarimiz so'zni, nutqni ilohiy ne'mat va hikmat deb qarashgan. Uni to'g'ri va o'rinli qo'llay bilish notiqqlarga, suxandonlarga nasib etgan. Alisher Navoiy "Ko'ngil duri ichra guhar so'z durur, Bashar gulshanida samar so'z durur," - deb yozgan edi. Shunday ekan, o'rinli so'z, jozibali nutq xalq bilan bog'liq va birlikning tayanchidir. ...So'z xatti-harakatning turli so'z muloqati, (muloqatning maqsadi, insonlarning yoshi bilan bog'liq xususiyatlari, ularning bir-biri bilan tanishligi, bir-biriga bog'liqligi, ular ovozlarning xususiyati, mimikasi, qo'l harakatlari va h.k) kabi shart-sharoitlar orqali sozning ta'sirchanligini oshirish mumkin. So'z nutq hosil qilishning bosh omili ekan, demak, uning harakatlarining ma'no darajasini yaxshi bilish lozim.⁴

Xulosa qilib aytganda, sahna nutqi mahoratini oshirishda an'anaviy teatr dramaturgiyasidan foydalanish, aktyorlarga nutqni nafaqat ma'lumot yetkazish, balki emotsional va badiiy jihatdan chuqur ifodalash imkonini beradi. An'anaviy teatrdan tilning boyligi, ritmik va obrazli elementlar sahna nutqini o'ziga xos, ta'sirchan va san'atkordek o'zgartiradi. Dramaturgiyadagi she'riy uslub, metaforalar va tasvirlar akterning nutqini boyitib, uning san'ati va ifodasi darajasini oshiradi. Shunday qilib, an'anaviy teatr orqali sahna nutqi mahorati nafaqat texnik jihatdan, balki estetik va hissiy jihatdan ham rivojlanadi, bu esa sahnadagi chiqishlarni yanada ta'sirli va mazmunli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shakespeare, W. (2001). The Complete Works of William Shakespeare. The New York Times.
2. Kadirov, A. (2005). O'zbek teatr san'ati. Tashkent: Fan.

⁴ "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / ISSN 2181-063X jurnalining 2022-yilning Dekabr oyidagi sonidan

3. Goffman, E. (2009). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Anchor Books.
4. Brecht, B. (2014). *Theatre and Revolution*. Verso.
5. Yunusova, N. (2018). *Teatr dramaturgiyasi: nazariyasi va amaliyoti*. Tashkent: Ma'naviyat.